

Εργασία Συνταγματικού Δικαίου
Ιανουάριος 2005

ΘΕΜΑ:

ΤΟ ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ

Επιμέλεια: Πολύζου Μαρίνα
Κλιμάκιο Β΄ Συνταγματικού Δικαίου
Αριθμός Μητρώου: 1340200400376

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην εργασία αυτή θα διαπραγματευτούμε το θέμα του εκλογικού δικαιώματος, το οποίο κατοχυρώνεται στο ισχύον ελληνικό Σύνταγμα στο άρθρο 51 παρ.3. Θα γίνει αναφορά τόσο στην ίδια τη νομική φύση του εκλογικού δικαιώματος, όπως αυτή προσδιορίζεται από περισσότερες θεωρίες και όπως τελικά εμφανίζεται στη χώρα μας, σύμφωνα πάντα με το συνταγματικό κείμενο. Ακόμα θα συμπεριληφθούν οι προϋποθέσεις απόκτησης καθώς και οι τρόποι άσκησης του εκλογικού δικαιώματος, όπως και οι περιπτώσεις στέρησης αυτού. Φυσικά θα συνιστούσε παράλειψη η μη αναφορά μας στην περίπτωση των εκτός επικρατείας εκλογέων και στο τι ισχύει σχετικά με την άσκηση του δικαιώματος από αυτούς, ενώ γίνεται αναφορά και σε άλλη ειδική κατηγορία εκλογέων, αυτή των ναυτικών. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η κατά το δυνατόν πληρέστερη παρουσίαση των θεμάτων που αφορούν στο εκλογικό δικαίωμα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή
2. Πίνακας περιεχομένων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. Νομική φύση εκλογικού δικαιώματος
2. Εκλογικό σώμα γενικά

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

1. Απόκτηση δικαιώματος- Θετικά προσόντα εκλογέα
2. Άσκηση δικαιώματος
3. Στέρηση δικαιώματος- Αρνητικά προσόντα εκλογέα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

1. Συνταγματικές εκλογικές αρχές

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

1. Συνταγματική κατοχύρωση της λευκής ψήφου
2. Πολιτική διάσταση της λευκής ψήφου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

1. Δικαίωμα ψήφου των εκτός επικρατείας Ελλήνων εκλογέων
2. Η περίπτωση των ναυτικών
3. Παράρτημα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

❖ Νομική φύση εκλογικού δικαιώματος

Η νομική φύση του εκλογικού δικαιώματος είναι πολύ αμφίβολη. Η σχετική έριδα ανάγεται ήδη στη Γαλλική Επανάσταση. Τρεις ήταν οι θεωρίες που υποστηρίχτηκαν σχετικά. Κατά τη μία θεωρία υποστηρίχτηκε στη Συμβατική Συνέλευση (Convention) της Γαλλίας, το εκλογικό δικαίωμα είναι ένα θεμελιώδες δικαίωμα και σαν τέτοιο ανήκει κατ' αρχήν σε όλους τους πολίτες και ασκείται ελεύθερα από αυτούς (θεωρία του θεμελιώδους δικαιώματος). Κατά άλλη θεωρία που υποστηρίχτηκε στην πρώτη Συντακτική Συνέλευση της Γαλλίας και από τους οπαδούς της κρατούσας θεωρίας της νομικής προσωπικότητας του Κράτους, το εκλογικό δικαίωμα είναι δημόσιο λειτούργημα, δηλαδή μια αρμοδιότητα οργάνου του Κράτους (θεωρία του δημοσίου λειτουργήματος). Τέλος κατά την τρίτη θεωρία το εκλογικό δικαίωμα είναι συγχρόνως δικαίωμα και λειτούργημα.

Η έριδα βέβαια αυτή έχει πλέον θεωρητική σημασία καθώς το εκλογικό δικαίωμα ρυθμίζεται λεπτομερώς από το δίκαιο των σύγχρονων κρατών. Η σπουδαιότερη συνέπεια της θεωρίας του θεμελιώδους δικαιώματος είναι η καθολικότητα του εκλογικού δικαιώματος, η οποία κατοχυρώνεται από τα σύγχρονα κράτη. Αντίθετα, οι σπουδαιότερες συνέπειες της θεωρίας του δημοσίου λειτουργήματος είναι η υποχρεωτικότητα της ψηφοφορίας και ο αποκλεισμός ορισμένων ανθρώπων από αυτή για λόγους ηθικής αναξιοτητας και πνευματικής ή σωματικής αναπηρίας, που ρυθμίζονται διαφορετικά από τη νομοθεσία των διαφόρων κρατών. Κατ' ακολουθία η νομική φύση του εκλογικού δικαιώματος είναι διαφορετική στα σύγχρονα κράτη.

Στην Ελλάδα, η νομική φύση του εκλογικού δικαιώματος είναι μικτή, δηλαδή αυτό είναι *δικαίωμα και λειτούργημα*. Είναι δικαίωμα γιατί το Σύνταγμα κατοχυρώνει την αρχή της καθολικότητας της ψηφοφορίας (*αρ.51 παρ.3 εδ.α'*). λειτούργημα είναι γιατί το Σύνταγμα αφενός καθιερώνει την υποχρεωτικότητα της ψήφου (*αρ.51 παρ.5*) και αφετέρου προβλέπει τον καθορισμό

των προσόντων του εκλογέα και τη θέσπιση ορισμένων περιορισμών από το νόμο (αρ.51 παρ.3).

❖ Συγκρότηση εκλογικού σώματος γενικά

Παλαιότερα ελληνικά Συντάγματα κάνουν χρήση του όρου λαός (το Σύνταγμα της Τροιζήνης του 1827 και το αποκαλούμενο «Ηγεμονικό» του 1832, το οποίο προσδιορίζει, ωστόσο, ότι πρόκειται για τους έχοντες δικαίωμα εκλογής πολίτες) ενώ διατύπωση ανάλογη προς αυτή του Συντάγματος του 1844(αρ.59) «*Η Βουλή σύγκκειται εκ των βουλευτών, εκλεγομένων υπό των έχόντων δικαίωμα προς τούτο πολιτών, κατά τον περί εκλογής νόμον*») υιοθετούν έκτοτε όλα τα Συντάγματα της χώρας.

Ξένα Συντάγματα αναφέρονται τόσο στο λαό όσο και στους εκλογείς που πρέπει να διαθέτουν τα σχετικά προσόντα (όπως το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, άρθρο πρώτο, τμήμα 2 παρ.1, ή όπως ο Θεμελιώδης Νόμος της Βόννης, άρθρο 38 παρ.1 και 2 αντιστοίχως), αλλά προσδιορίζουν ότι τα μέλη των Βουλών αντιπροσωπεύουν το Έθνος και όχι μόνο όσους τα έχουν εκλέξει και ότι τα μέλη της Βουλής των αντιπροσώπων εκλέγονται από τους πολίτες που διαθέτουν το εκλογικό δικαίωμα (όπως το Βελγικό Σύνταγμα του 1944, άρθρα 42 και 61 εδ.1) και άλλα όπως το Ιταλικό Σύνταγμα του 1948, άρθρα 48 και 58, ή όπως το ελληνικό Σύνταγμα, προσδιορίζουν μόνο τους έχοντες το εκλογικό δικαίωμα.

Η συνταγματική θεωρία, ερμηνεύοντας τον συντακτικό νομοθέτη, διακρίνει το λαό σε λαό υπό ευρεία έννοια και σε λαό υπό στενή έννοια ή εκλογικό σώμα, συνιστάμενο από το σύνολο των πολιτών που διαθέτουν το εκλογικό δικαίωμα. Το σύνολο αυτό χαρακτηρίζει ως *άμεσο όργανο του κράτους* και κατατάσσει, ευλόγως, στην υψηλότερη βαθμίδα των άμεσων οργάνων του κράτους, εφόσον από αυτό παρέχεται η νομιμοποίηση, κατά τρόπο άμεσο ή έμμεσο, σε όλα τα λοιπά όργανα του κράτους.

Το εκλογικό σώμα το οποίο αναδεικνύει, κατά το Σύνταγμα του 1975, τη Βουλή και άλλα όργανα του κράτους – κατά τρόπο άμεσο ή έμμεσο – δεν ταυτίζεται επομένως με το σύνολο των προσώπων που αποτελούν το λαό, ο οποίος είναι ευρύτερη έννοια και

περιλαμβάνει όλα τα πρόσωπα που φέρουν την ελληνική ιθαγένεια, επομένως και όσα δεν είναι φορείς του δικαιώματος εκλογής των πολιτών. Συνεπώς το εκλογικό σώμα αποτελείται από όλους τους εκλογείς, δηλαδή τα άτομα που έχουν εκλογικό δικαίωμα. Εκλογείς είναι κατ' αρχήν όλοι οι ενήλικοι Έλληνες πολίτες.

Μέλη του εκλογικού σώματος είναι όλοι οι πολίτες, που έχουν τα προσόντα του εκλογέα(ιθαγένεια, ενηλικίωση), ανεξάρτητα αν βρίσκονται στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό. Η διάταξη του άρθρου 51 παρ.4 εδ.β' του Συντάγματος, που δεν περιλαμβανόταν στα προϊσχύσαντα Συντάγματα, προβλέπει τη νομοθετική ρύθμιση της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται στο εξωτερικό. Ειδικότερα η διάταξη αυτή ορίζει τα ακόλουθα: *«Νόμος που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών μπορεί να ορίζει τα σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την Επικράτεια»*. Η διάταξη αυτή όπως προκύπτει από τη σαφέστατη διατύπωσή της, δεν επιτάσσει αλλά απλώς επιτρέπει τη νομοθετική ρύθμιση του θέματος. Με άλλες λέξεις, ο κοινός νομοθέτης δεν υποχρεούται αλλά απλώς μπορεί να καθιερώσει τη δυνατότητα άσκησης του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς της εν λόγω κατηγορίας. Ο νομοθέτης μπορούσε κατ' αρχήν να ρυθμίσει το θέμα και χωρίς την ερμηνευόμενη διάταξη στα πλαίσια της γενικής επιφύλαξης του νόμου, την οποία περιλαμβάνει η διάταξη του άρθρου 51 παρ.3 εδ.α' του Συντάγματος. Η ειδική επιφύλαξη του νόμου της ερμηνευόμενης διάταξης θεωρήθηκε ίσως αναγκαία για τη διευκόλυνση της νομοθετικής καθιέρωσης της δυνατότητας ασκήσεως του εκλογικού δικαιώματος και σε διαφορετική ημέρα από εκείνη κατά την οποία διενεργούνται οι εκλογές στη Χώρα. Έτσι η διάταξη φαίνεται να επιτρέπει τη νομοθετική καθιέρωση εξαίρεσης από την αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής των εκλογών, που θεσπίζει η διάταξη του πρώτου εδαφίου της ίδιας παραγράφου του άρθρου. Υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης ερμηνείας της διάταξης συνηγορεί πρόδηλα και η θέση της μετά τη διάταξη που καθιερώνει την αρχή της ταυτόχρονης διεξαγωγής των εκλογών. Ο νομοθέτης δε ρύθμισε ακόμα το θέμα. Ο νόμος ρύθμισε το θέμα μόνο για την εκλογή των Ευρωβουλευτών, που δεν προβλέπει το Σύνταγμα. Η

νομοθετική ρύθμιση του θέματος και για την εκλογή των βουλευτών είναι επιβεβλημένη για την ολοκλήρωση της καθολικότητας της ψηφοφορίας. Από τη διατύπωση της ερμηνευόμενης διάταξης και την αρχή της καθολικότητας της ψηφοφορίας προκύπτει σαφώς, ότι ο νομοθέτης οφείλει να ρυθμίσει το θέμα συγχρόνως για όλους τους εκλογείς του εξωτερικού και όχι μόνο για εκείνους που βρίσκονται σε ορισμένες Χώρες μέσα στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

❖ Απόκτηση εκλογικού δικαιώματος–θετικά προσόντα εκλογέα

Το Σύνταγμα θεσπίζει δύο προσόντα για τον προσδιορισμό των προσώπων που συγκροτούν το εκλογικό σώμα. Των προσώπων, συνεπώς, που διαθέτουν το δικαίωμα του εκλέγειν ή δικαίωμα της ψήφου ή (ενεργητικό) εκλογικό δικαίωμα: την ιθαγένεια και την ενηλικότητα, της οποίας καταλείπει στον κοινό νομοθέτη τον καθορισμό του κατώτατου ορίου.

Κατά το άρθρο 4 του π.δ. 55/1999 που κωδικοποιεί σε ενιαίο κείμενο τις διατάξεις της νομοθεσίας για την εκλογή Βουλευτών: «1. Το δικαίωμα του εκλέγειν έχουν οι πολίτες Έλληνες και Ελληνίδες που συμπλήρωσαν το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους. 2. Για την εφαρμογή της προηγούμενης παραγράφου η 1^η Ιανουαρίου θεωρείται ως ημερομηνία γέννησης όλων όσων γεννήθηκαν μέσα στο χρόνο.».

Ο κοινός νομοθέτης αισθάνθηκε όντως την ανάγκη να προσδιορίσει ότι τους πολίτες αποτελούν οι Έλληνες και οι Ελληνίδες – ωθούμενος σε αυτό από το γεγονός ότι, μέχρι σχετικά πρόσφατα, οι γυναίκες, και όχι μόνο στην Ελλάδα, δεν διέθεταν το δικαίωμα του εκλέγειν – και να αναδείξει, κατ' αυτόν τον τρόπο, την αρχή της ισότητας των φύλων ως έκφανση της καθολικότητας της ψήφου, θεμελιακή για την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν.

Συνεπώς, σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν παραπάνω τα προσόντα του εκλογέα – εκ των οποίων το ένα καθιερώνεται από το Σύνταγμα – είναι α) η ελληνική ιθαγένεια και β) η συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας.

Α) Η ελληνική ιθαγένεια. Η απόκτηση και απώλεια της ελληνικής ιθαγένειας ρυθμίζονται από το νόμο (αρ.4 παρ.3 του Συντάγματος). Το θέμα ρυθμίζει τώρα ο Κώδικας της Ελληνικής Ιθαγένειας: «Κάθε πρόσωπο που έχει την ελληνική ιθαγένεια είναι εκλογέας ανεξάρτητα από τον τρόπο και το χρόνο αποκτήσεως αυτής, το φύλο, τη θρησκεία, τη γλώσσα ή την εθνικότητα.». Την καθιέρωση οποιασδήποτε διάκρισης εν προκειμένω για

θρησκευτικούς λόγους αποκλείει ρητά η διάταξη του άρθρου 13 παρ.1 εδ.β' του Συντάγματος, ορίζοντας ότι «η απόλαυση των... πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις κανενός.»

Οι αλλοδαποί δεν έχουν, σύμφωνα με την ερμηνευόμενη διάταξη του Κώδικα, το εκλογικό δικαίωμα. Ο νόμος δεν μπορεί μάλιστα να χορηγήσει σ' αυτούς το εκλογικό δικαίωμα εν όψει της διάταξης του άρ.51 παρ.2 εδ.α' του Συντάγματος που καθιερώνει, όπως αναφέρθηκε, ρητά την ελληνική ιθαγένεια ως προσόν του εκλογέα. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει και όλα τα άλλα πολιτικά δικαιώματα μόνο υπέρ των Ελλήνων πολιτών (ως δικαιώματα του «πολίτη» και όχι του «ανθρώπου»). Συνεπώς, οι αλλοδαποί μπορούν να αποκτήσουν το εκλογικό δικαίωμα μόνο, αν αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια.

Β) Η συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας. Εκλογέας είναι ο πολίτης που συμπλήρωσε το 18^ο έτος της ηλικίας του. Έτσι η εκλογική ενηλικότητα συμπίπτει με την αστική(άρ.127 του Α.Κ.). Κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες του άρ.51 παρ.3 του Συντάγματος προτάθηκε ανεπιτυχώς η συνταγματική κατοχύρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας του εκλογέα.

❖ Άσκηση εκλογικού δικαιώματος.

Το εκλογικό δικαίωμα διακρίνεται σαφώς από την ικανότητα ασκήσεώς του. Η διάκριση αυτή καθιερώθηκε ανέκαθεν από την εκλογική νομοθεσία μας, που απαίτησε πάντοτε ως τυπικό προσόν για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος την εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους. Το άρ.6 παρ.1 του Εκλογικού Κώδικα ορίζει ότι «το δικαίωμα του εκλέγειν έχουν σε εκλογική περιφέρεια μόνο όσοι είναι γραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους των δήμων και κοινοτήτων της εκλογικής περιφέρειας.» Συνεπώς οι εκλογείς που δεν είναι γραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους δεν μπορούν να ασκούν το εκλογικό δικαίωμα.

Την εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους ορίζει ο νόμος ως υποχρεωτική. Ο δήμαρχος ή ο πρόεδρος της κοινότητας συντάσσει αυτεπάγγελτα, κάθε έτος από 1^{ης} μέχρι τέλους Φεβρουαρίου, ονομαστικές καταστάσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν όσους είναι

εγγεγραμμένοι στα δημοτολόγια του δήμου ή της κοινότητας. Οι νέοι αυτοί εκλογείς υποβάλλουν εντός του Ιανουαρίου του ίδιου έτους, δήλωση για το εκλογικό διαμέρισμα της προτίμησής τους, αλλιώς επιλέγει ο δήμος ή η κοινότητα με βάση τα ισχύοντα στοιχεία.

Οι εκλογείς αυτοί δεν ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα, αν προκηρυχθούν εκλογές από την 1^η Ιανουαρίου έως την 30^η Ιουνίου του έτους εγγραφής τους.

Κατ' εξαίρεση της αρχής ότι ο εκλογέας ψηφίζει στο δήμο ή στην κοινότητα που είναι εγγεγραμμένος, το προσωπικό της Ελληνικής Αστυνομίας και του Πυροσβεστικού Σώματος και οι στρατιωτικοί που υπηρετούν υπό οποιαδήποτε ιδιότητα στις ένοπλες δυνάμεις ή στο Λιμενικό Σώμα και είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους δήμου ή κοινότητας του κράτους αλλά υπηρετούν την ημέρα της προκήρυξης των εκλογών σε άλλο δήμο ή κοινότητα, δύνανται να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα, κατά τις βουλευτικές εκλογές, στο δήμο ή στην κοινότητα που υπηρετούν. Εγγράφονται δε, για τον σκοπό αυτό σε ειδικούς καταλόγους και οφείλουν να ενημερώσουν έγκαιρα για το αν θα ψηφίσουν στο δήμο ή στην κοινότητα που είναι εγγεγραμμένοι ή στο δήμο ή την κοινότητα όπου υπηρετούν.

Η κωδικοποίηση και εκτύπωση των εκλογικών καταλόγων επιτελείται από το Υπουργείο Εσωτερικών, το οποίο φροντίζει για τη διαρκή ενημέρωσή τους και τους αποστέλλει στο οικείο πρωτοδικείο, στο Γενικό Γραμματέα Περιφέρειας, στην οικεία νομαρχιακή αυτοδιοίκηση και στον οικείο δήμο ή κοινότητα, για να διατεθούν στα οικεία εκλογικά τμήματα.

Σε ιδιαίτερες περιπτώσεις που οι εκλογικοί κατάλογοι συντάσσονται από το δήμαρχο ή τον πρόεδρο της κοινότητας κάθε δίμηνο περιλαμβάνονται όλες οι μεταβολές που έχουν επέλθει στα δημοτολόγια λόγω θανάτου, μεταδημότευσης, διόρθωσης στοιχείων εγγραφής και απόκτησης ή απώλειας της ελληνικής ιθαγένειας.

❖ Στέρση του εκλογικού δικαιώματος–αρνητικά προσόντα εκλογέα

Το Σύνταγμα ορίζει ότι ο νόμος δεν μπορεί να περιορίσει το εκλογικό δικαίωμα παρά μόνο αν δεν έχει συμπληρωθεί κατώτατο όριο ηλικίας ή για ανικανότητα δικαιοπραξίας ή ως συνέπεια αμετάκλητης ποινικής καταδίκης για ορισμένα εγκλήματα.

Από τη συνταγματική ρύθμιση συνάγεται ότι του δικαιώματος του εκλέγειν στερούνται όσοι, κατά τις διατάξεις του Α.Κ. , όπως τροποποιήθηκε, είναι ανίκανοι για δικαιοπραξία(Α.Κ. 128), και συγκεκριμένα όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το 10^ο έτος (εν προκειμένω το 18^ο) και όποιοι βρίσκονται σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση, όπως και όσοι έχουν καταδικαστεί αμετάκλητα για ορισμένα εγκλήματα που ορίζονται από τον ποινικό κώδικα και το στρατιωτικό ποινικό κώδικα – επομένως λόγω ηθικής αναξιότητας – για όσο χρόνο διαρκεί η στέρηση του εκλογικού δικαιώματος ως συνέπεια της ποινικής καταδίκης.

Τις συνέπειες ποινικής καταδίκης ως προς την άσκηση όχι μόνο του δικαιώματος του εκλέγειν αλλά και των λοιπών πολιτικών δικαιωμάτων ορίζουν τα άρθρα 59-66 του Ποινικού Κώδικα, τα οποία ορίζουν επίσης και τα σχετικά με τον υπολογισμό του χρόνου αποστέρησης όπως και την αποκατάσταση στα πολιτικά τους δικαιώματα όσων τα στερήθηκαν ως συνέπεια ποινικής καταδίκης.

Έτσι η καταδίκη σε ισόβια κάθειρξη συνεπάγεται αυτοδικαίως τη διαρκή αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του καταδικασμένου, η δε καταδίκη σε κάθειρξη αόριστης διάρκειας συνεπάγεται αυτοδικαίως τη δεκαετή αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων(αρ.59), στις καταδίκες σε πρόσκαιρη κάθειρξη επιβάλλεται και πρόσκαιρη στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων για δύο έως δέκα έτη(αρ.60), στις καταδίκες για φυλάκιση, με εξαίρεση τις περιπτώσεις που προβλέπει ο νόμος, επιβάλλεται και αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων για ένα έως πέντε έτη αν η ποινή που επιβλήθηκε είναι τουλάχιστον ενός έτους και η πράξη που έχει τελεσθεί, φανερώνει από τα

αίτια, το είδος, τον τρόπο εκτέλεσής της και όλες τις άλλες περιστάσεις ηθική διαστροφή του δράστη(άρ.61). εξάλλου όταν ο δράστης καταδικάζεται σε περιορισμό σε ψυχιατρικό κατάστημα, αν η πράξη είναι κακούργημα εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 60, αν δε η πράξη είναι πλημμέλημα εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 61 και 64, αν από το είδος της πράξης και τις λοιπές περιστάσεις αποκλείεται το ενδεχόμενο να γίνει κατάχρηση των δικαιωμάτων που διατηρούνται.

Αποτέλεσμα της αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων(άρ.63) είναι ότι ο καταδικασθείς χάνει τα αιρετά δημόσια, δημοτικά ή κοινοτικά αξιώματά του, τις δημόσιες, δημοτικές ή κοινοτικές θέσεις που κατείχε, κάθε βαθμό του στο στρατό, την ιδιότητα του δικηγόρου, καθώς επίσης και τις επίτιμες θέσεις ή παράσημα, δεν μπορεί να αποκτήσει τα ανωτέρω, κατά τον χρόνο που ορίζει ο νόμος ή η απόφαση, όταν πρόκειται για καταδίκη σε κάθειρξη αόριστης διάρκειας, για καταδίκη σε πρόσκαιρη κάθειρξη, για καταδίκη σε φυλάκιση και για καταδίκη σε περιορισμό σε ψυχιατρικό κατάστημα, τέλος, δεν μπορεί να ψηφίζει και να εκλέγεται στις πολιτικές, δημοτικές ή κοινοτικές εκλογές, να αποτελεί μέλος των ορκωτών δικαστηρίων και να διορίζεται πραγματογνώμονας από οποιαδήποτε δημόσια αρχή.

Το άρθρο 66 του Π.Κ. ρυθμίζει λεπτομερώς τα της αποκατάστασης του αποστερηθέντος τα πολιτικά του δικαιώματα συνεπεία ποινικής καταδίκης, τη δε σχετική διαδικασία ρυθμίζει η ποινική δικονομία.

Από τα ανωτέρω συνάγεται εξάλλου ως γενικός κανόνας, ότι, σε κάθε περίπτωση απαιτείται δικαστική απόφαση για τη στέρηση του ενεργητικού εκλογικού δικαιώματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

❖ Συνταγματικές εκλογικές αρχές

Το Σύνταγμα καθιερώνει ορισμένες θεμελιώδεις αρχές που διέπουν το εκλογικό δικαίωμα. Οι συνταγματικές αυτές εκλογικές αρχές δεσμεύουν και τις τρεις συντεταγμένες λειτουργίες(νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική). Οι αρχές αυτές είναι 1)η αρχή της καθολικότητας, 2)η αρχή της αμεσότητας, 3)η αρχή της μυστικότητας, 4)η αρχή της υποχρεωτικότητας, 5)η αρχή της ελευθερίας, 6)η αρχή της γνησιότητας, και 7)η αρχή της ισότητας. Εκτός από τις αρχές αυτές, καθιερώθηκε πάντοτε από τον εκλογικό νόμο ως συνέπεια της αρχής της μυστικότητας της ψηφοφορίας και μια άλλη αρχή, που αφορά τον τρόπο άσκησης του εκλογικού δικαιώματος, η αρχή της προσωπικής ψηφοφορίας.

1)Η αρχή της καθολικότητας. Στο αντιπροσωπευτικό σύστημα, κριτήριο του δημοκρατικού χαρακτήρα του πολιτεύματος είναι ο βαθμός συμμετοχής των πολιτών στην ανάδειξη των αιρετών οργάνων του κράτους. Έτσι καμπή για τη μετάβαση από το αντιπροσωπευτικό πολίτευμα στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία, αδιάφορο κοινοβουλευτικής ή προεδρικής ή άλλης ενδιάμεσης μορφής, υπήρξε αρχικά μεν, η προοδευτική αναγνώριση του δικαιώματος της ψήφου στους άνδρες μέχρις ότου καταστούν στο σύνολό τους εκλογείς, κατόπιν δε στο σύνολο των γυναικών.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ψήφος κατέστη πράγματι καθολική, υπ' αυτή δε την έννοια αποκτούν ουσιαστικό περιεχόμενο οι διακηρύξεις, ότι θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία και ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους(άρθρο 1 παρ.2 και 3 του Συντάγματος).

Την αρχή αυτή κατοχυρώνει ρητά η διάταξη του άρθρου 51 παρ.3 εδ.α' του Συντάγματος, ορίζοντας ότι οι βουλευτές εκλέγονται «με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία».

2)Η αρχή της αμεσότητας. Άμεση είναι η ψήφος, όταν δε μεσολαβεί άλλη βούληση μεταξύ του εκλογέα και του

αποτελέσματος της σκοπούμενης εκλογής (ή της απόφασης σε περίπτωση δημοψηφίσματος).

Την άμεση ψηφοφορία θεσπίζει ρητά το Σύνταγμα μόνο για την εκλογή των Βουλευτών (*άρθρο 51 παρ.3 εδ.α'*), αυτονόητη θεωρείται δε και κατά τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, την οποία πάντως θεσπίζει το *άρθρο 2 του νόμου 350/1976*.

3) Η αρχή της μυστικότητας. Η μυστικότητα της ψήφου, η οποία κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα τόσο ως προς την εκλογή των Βουλευτών όσο και ως προς την εκλογή των αρχών της τοπικής αυτοδιοίκησης, σκοπεί, διασφαλίζοντας το απόρρητο του περιεχομένου της, στην προστασία του εκλογέα, ώστε αυτός να ασκεί το εκλογικό του δικαίωμα με ελεύθερο φρόνημα. Ανεπηρέαστος, επομένως, από ενδεχόμενες απειλές ή εικαζόμενες δυσμενείς για τον ίδιο συνέπειες αλλά και εκδηλώσεις εύνοιας τρίτων προς αυτόν λόγω των πολιτικών επιλογών του, όπως αυτές διατυπώνονται με την ψήφο του.

Προκειμένου να διασφαλίζεται η μυστικότητα της ψήφου, ο νόμος επιβάλλει ορισμένες διαδικαστικές εγγυήσεις. Με τον τρόπο αυτό ο νόμος επιβάλλει στον ασκούντα το δικαίωμα του εκλέγειν να το πράττει κατά τρόπο που να διασφαλίζει το απόρρητο του περιεχομένου της ψήφου του. Τιμωρεί, εξάλλου, με φυλάκιση μέχρι δύο ετών όποιον επιχειρεί ή πετυχαίνει να λάβει γνώση είτε ο ίδιος είτε τρίτος τι ψήφισε ο εκλογέας (*άρθρο 104 παρ.1 του π.δ. 55/1999*).

4) Η αρχή της υποχρεωτικότητας. Στην ελληνική έννομη τάξη, την υποχρεωτική ψηφοφορία ανήγαγε σε συνταγματική αρχή ο συντακτικός νομοθέτης του 1975 (όπως και τα ψευδοσυντάγματα της δικτατορίας των απριλιανών πραξικοπημάτων του 1968 και 1973). Από τα προηγούμενα Συντάγματα, μόνο το Σύνταγμα του 1952 προέβλεπε, με ερμηνευτική δήλωση στο *άρθρο 66*, ότι νόμος δύναται να καταστήσει υποχρεωτική την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος. Την αρχή κατοχυρώνει ρητά η διάταξη του *άρθρου 51 παρ.5 του ισχύοντος Συντάγματος*.

Κατ' εφαρμογή του υποχρεωτικού χαρακτήρα της ψήφου, ο νόμος προβλέπει ποινικές κυρώσεις και κατά την κρίση του δικαστηρίου παρεπόμενες ποινές για τον εκλογέα που αδικαιολόγητα δεν ασκεί το εκλογικό του δικαίωμα. Ενώ,

επιδεικνύει ο κοινός νομοθέτης, κατανόηση για ορισμένες καταστάσεις που δυσχεραίνουν την ενάσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν και εξαιρεί της εφαρμογής των ποινικών κυρώσεων τους εκλογείς που έχουν υπερβεί το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους όπως και τους εκλογείς που διαμένουν κατά την ημέρα της ψηφοφορίας σε απόσταση μεγαλύτερη από διακόσια χιλιόμετρα από το εκλογικό τμήμα όπου όφειλαν να ψηφίσουν.

6) Οι αρχές της ελευθερίας και της γνησιότητας της ψηφοφορίας. Οι αρχές αυτές αποτελούν αυτονόητες θεμελιώδεις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος. Τις αρχές κατοχυρώνει το άρθρο 52 του ισχύοντος Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο *«Η ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης, ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, τελεί υπό την εγγύηση όλων των λειτουργιών της Πολιτείας, που έχουν υποχρέωση να τη διασφαλίζουν σε κάθε περίπτωση. Νόμος ορίζει τις ποινικές κυρώσεις κατά των παραβατών της διάταξης αυτής.»*

Η αρχή της ελευθερίας της εκλογής καθιερώθηκε ήδη από τη Διακήρυξη Δικαιωμάτων της Αγγλίας του 1689 και της Βιργινίας της 12.6.1776 (άρθρο 6). Η αρχή περιλήφθηκε επίσης στο άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της 20.3.1952 στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, που ορίζει ότι *«τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουσι την υποχρέωσιν όπως διενεργώσι, κατά λογικά διαστήματα, ελευθέρας μυστικής εκλογάς, υπό συνθήκας επιτρεπούσας την ελευθέραν έκφρασιν της λαϊκής θελήσεως ως προς την εκλογή του νομοθετικού σώματος».*

7) Η αρχή της ισότητας της ψήφου. Ιστορικά η πρώτη θεμελίωση της αρχής της ισότητας της ψήφου, μαζί με τη θεμελίωση της καθολικότητας της ψήφου, απαντάται στο άρθρο 6 εδ.α΄ της γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789 *«Ο νόμος αποτελεί την έκφραση της γενικής θέλησης . όλοι οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να συμβάλλουν προσωπικά ή δια των αντιπροσώπων τους στη διαμόρφωσή της.»*

Στο Σύνταγμα του 1975 δεν υπάρχει ρητή κατοχύρωση της αρχής, η οποία προκύπτει ωστόσο, από τις παραγράφους 1 και 2 του άρθρου 4 του Συντάγματος που καθιερώνει την αρχή της ισότητας των Ελλήνων πολιτών, όπως γίνεται δεκτό και από τη νομολογία, της οποίας η αναφορά και στην αρχή της

καθολικότητας της ψήφου αποδίδει τη γαλλική επαναστατική αντίληψη του 1789 για τη θεμελίωσή της. Κατά μία άποψη δε, θεμέλιό της συνιστά και η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.

Η αρχή της ισότητας της ψήφου, εξάλλου, είτε διακηρύσσεται ρητά είτε συνάγεται ερμηνευτικά, έχει σημασία στο βαθμό που αποκλείει την πολλαπλή ψήφο. Δεν σημαίνει όμως, ότι επιβάλλει οπωσδήποτε και την ισοδυναμία της ψήφου.

8) Η αρχή της προσωπικής ψηφοφορίας. Το Σύνταγμα δεν κατοχυρώνει ρητά την αρχή της αυτοπρόσωπης παρουσίας του ψηφοφόρου, η οποία προκύπτει από τη διατύπωση του άρθρου 75 του π.δ. 55/1999 ως προς την προσέλευση των ψηφοφόρων και την αναγνώριση της ταυτότητάς τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

❖ Συνταγματική κατοχύρωση της λευκής ψήφου.

Η λευκή ψήφος αποτελεί αναπόσπαστη – νομικά και πολιτικά – έκφανση του εν γένει δικαιώματος της ψήφου. Απορρέει επομένως από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και από τις αρχές της καθολικής και ίσης ψηφοφορίας, ως λειτουργικές παραμέτρους της. Συγκεκριμένα: εφ’ όσον όλοι οι ενήλικοι πολίτες έχουν αναφαίρετο το δικαίωμα της ψήφου, ως φορείς κλάσματος της λαϊκής κυριαρχίας, έχουν, κατά συνέπεια, αναφαίρετο και το δικαίωμα της λευκής ψήφου, που αποτελεί συγκεκριμένη και πολιτικά προσδιορισμένη μορφή άσκησης της λαϊκής κυριαρχίας. Εφ’ όσον δε, η λευκή ψήφος είναι νομικά και πολιτικά αυτοτελής είναι και απολύτως ισόκυρη με τις ψήφους που εκφράζουν θετική εκλογική βούληση – επιλογή («εκφρασμένες» ψήφοι) στο πλαίσιο της ισότητας – ισοδυναμίας της ψήφου που απαγορεύει την αξιολογική διαβάθμιση της νομικής βαρύτητας των ψήφων αλλά και επιτάσσει την πλήρη ισότητα όρων και δυνατοτήτων συμμετοχής του πολίτη στην εκλογική διαδικασία.

Ωστόσο η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος της λευκής ψήφου δεν περιορίζεται στις γενικές αυτές αρχές. Εξειδικεύεται και γίνεται απτή και συγκεκριμένη με το άρθρο 52 του Συντάγματος που ορίζει «*Η ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης, ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, τελεί υπό την εγγύηση όλων των λειτουργών της Πολιτείας, που έχουν υποχρέωση να τη διασφαλίζουν σε κάθε περίπτωση*».

Η ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης προϋποθέτει για τον εκλογέα δύο επιμέρους δυνατότητες, διασφαλιστέες, κατ’ αρχήν, από την έννομη τάξη: τη δυνατότητα να ψηφίζει ή να μην ψηφίζει και τη δυνατότητα να ψηφίζει ό,τι θέλει – να εκφράζει δηλαδή εκλογική βούληση θετική για μία ή αρνητική για όλες τις προσφερόμενες εναλλακτικές πολιτικές προτάσεις – ανεπηρέαστος από εξωτερικούς παράγοντες. Στο πλαίσιο όμως της ισχύουσας έννομης τάξης η ελευθερία αυτή του εκλογέα σχετικοποιείται ως προς το πρώτο σκέλος της, δεδομένου

ότι με την ειδική διάταξη του άρθρου 51 παρ.5 του Συντάγματος καθιερώνεται η υποχρεωτική ψηφοφορία. Συνεπώς η υποχρεωτική ψηφοφορία, ως συνταγματική επιταγή, είναι δεσμευτική και περιορίζει την ελευθερία του εκλογέα ως προς το να μετέχει στην εκλογική διαδικασία, δηλαδή να ψηφίζει ή να μην ψηφίζει. Η αποχή λοιπό από την ψηφοφορία – και μόνο αυτή – ακόμη και αν είναι πολιτικά προσδιορισμένη και αποτελεί κομματική γραμμή ή συνειδητή πολιτική επιλογή, αποδοκιμάζεται από το Σύνταγμα, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 51 παρ.5.

Κατά τα άλλα βέβαια, η συνταγματική επιταγή του άρθρου 52 ισχύει χωρίς κανένα απολύτως περιορισμό, θεμελιώνοντας την ελευθερία του εκλογέα να εκφράζει ανεπηρέαστος θετική ή αρνητική – αποδοκιμαστική εκλογική βούληση, να ρίχνει δηλαδή στις κάλπες «εκφρασμένη» ή λευκή ψήφο. Η τελευταία, μάλιστα, αποκτά και πρόσθετη νομικοπολιτική σημασία, δεδομένου ότι η υποχρεωτική ψηφοφορία συρρικνώνει τις δυνατότητες έκφρασης εκλογικής αποδοκιμασίας ή διαμαρτυρίας.

Με άλλα λόγια η υποχρεωτική ψηφοφορία όχι μόνο δεν περιορίζει το δικαίωμα της λευκής ψήφου, αλλά και υπαγορεύει την κατοχύρωσή του από την ισχύουσα έννομη τάξη, προκειμένου να διασφαλιστεί πλήρωση η ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης.

❖ Πολιτική διάσταση της λευκής ψήφου.

Η λευκή ψήφος αποτελεί οπωσδήποτε δήλωση πολιτικής βούλησης. Το περιεχόμενό της είναι κατ' αρχήν αρνητικό ή αποδοκιμαστικό έναντι των προτεινόμενων πολιτικών επιλογών, στο πλαίσιο των διάφορων μορφών προσφυγής στην λαϊκή ετυμηγορία(εκλογή βουλευτών, ευρωβουλευτών και δημοτικών αρχόντων, δημοψήφισμα). Η άρνηση της επιλογής δεν υποδηλώνει όμως κατά κανόνα και άρνηση προς το ισχύον πολίτευμα, όπως φαίνεται ίσως εκ πρώτης όψεως. Απεναντίας τις περισσότερες φορές η λευκή ψήφος ενσωματώνει πολιτική βούληση κατά βάση καταφατική του πολιτεύματος, ενώ η άρνηση εντοπίζεται απλώς σε κάποιες επιμέρους πτυχές της λειτουργίας του, με τις οποίες συνδέονται οι προσφερόμενες

θετικές εναλλακτικές προτάσεις. Ακόμη όμως και στις περιπτώσεις που η λευκή ψήφος υποδηλώνει και αμφισβήτηση του πολιτεύματος ως θεσμικού συνόλου, ούτε είναι εξ ορισμού απορριπτέα, ούτε οπωσδήποτε απρόσφορη για την ορθή λειτουργία του πολιτεύματος.

1. Η λευκή ψήφος ως κατάφαση του πολιτεύματος

Η πολιτική λειτουργία της λευκής ψήφου είναι συνήθως χρήσιμη για το δημοκρατικό πολίτευμα με ορισμένες πάντως διαφοροποιήσεις. Έτσι η χρήση της μπορεί να θεωρηθεί άλλοτε επιβεβλημένη, άλλοτε ευκαταία ή και αποδοκιμαστέα και άλλοτε απλώς ανεκτή. Ειδικότερα

A) Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση θετικής προς το πολίτευμα εισφοράς της λευκής ψήφου είναι η έκφραση, μέσω αυτής, αποδοκιμασίας προς υποψηφίους δηλωμένους έμπρακτα κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σε τέτοιες περιπτώσεις η λευκή ψήφος είναι ο μόνος τρόπος για να δηλωθεί εκλογική βούληση ενισχυτική του πολιτεύματος.

B) Θετικός είναι επίσης ο ρόλος της λευκής ψήφου σε εκλογικές διαδικασίες στις οποίες συμμετέχει ένας αποκλειστικά συνδυασμός, καθώς διεξάγεται δημοψήφισμα με ερωτήματα που τείνουν στον αποπροσανατολισμό και τη χειραγώγηση της λαϊκής θέλησης. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις η χρήση λευκού ψηφοδέλτιου – ως εναλλακτικού ψηφοδέλτιου – είναι θεμιτή και συχνά επιβαλλόμενη πολιτική λύση, προκειμένου να διασφαλισθεί η δυνατότητα ελεύθερης και ανόθευτης έκφρασης της πολιτικής βούλησης των εκλογέων.

Γ) Θετική για τη λειτουργία του πολιτεύματος αποβαίνει η λευκή ψήφος και στην περίπτωση που αποτελεί την κορύφωση μιας έντονα κριτικής στάσης απέναντι σε εκφυλιστικά του πολιτεύματος συμπτώματα, ιδίως όταν αυτά απορρέουν από την πολιτική πρακτική των κομμάτων.

Δ) Καταφατική – ή πάντως όχι αρνητική – του πολιτεύματος είναι η λειτουργία της λευκής ψήφου και ως επίσημης κομματικής γραμμής. Αυτό συμβαίνει συνήθως με τα μικρότερα κόμματα για τα οποία η λευκή ψήφος αποτελεί διέξοδο διαφυγής, ώστε να μην υποκύπτουν σε εκβιαστικά διλήμματα (ιδίως όταν αυτά τίθενται εκ

των προτέρων – για τη δημιουργία κλίματος έντονης και συχνά τεχνητής πόλωσης – και αποτυπώνονται σε εκλογικά συστήματα που οδηγούν στη στρεβλή καταγραφή των πολιτικών τάσεων του εκλογικού σώματος).

Σε όλες τις προαναφερθείσες περιπτώσεις η λευκή ψήφος – ως πρόσκαιρη συνήθως πολιτική επιλογή – εμφανίζει διττό πολιτικό χαρακτήρα. Αφ’ ενός μεν ενσωματώνει, κατ’ αρχήν, ως εκλογική βούληση, μία άρνηση ή αποδοκιμασία των προσφερόμενων εναλλακτικών προτάσεων, αφ’ ετέρου δε στοιχειοθετεί παράλληλα και έντονα κριτικό λόγο – απευθυνόμενο στις κατεστημένες πολιτικές δυνάμεις – που εκφράζει συνειδητές κατά το πλείστον πολιτικές επιλογές και αποκαλύπτει το βαθμό της νομιμοποίησης των φορέων της κρατικής εξουσίας. Έτσι η λευκή ψήφος αποτελεί δύναμη, σπερματικά έστω και διάχυτα, πεδίο ανίχνευσης και μορφοποίησης εναλλακτικών πολιτικών λύσεων. Πρόκειται λοιπόν για ψήφο με ποικίλο εκάστοτε πολιτικό περιεχόμενο και θετική συνήθως επίδραση στη λειτουργία του πολιτεύματος, εν πάση, δε, περίπτωση για ψήφο που δεν εκφράζει ούτε στείρα άρνηση ούτε άκριτη αποδοκιμασία του.

2.η λευκή ψήφος ως αμφισβήτηση του πολιτεύματος.

Η λευκή ψήφος δεν υποδηλώνει πάντοτε κατάφαση προς το πολίτευμα. Ενδέχεται να αποτυπώνει πολιτικό λόγο ριζικής αμφισβήτησης της δομής και της λειτουργίας του, ή ακόμη και του κοινωνικοπολιτικού συστήματος εν γένει. Ωστόσο και ένας τέτοιος λόγος – ο οποίος πάντως είναι θεμιτός εν όψει της λαϊκής κυριαρχίας – μπορεί επίσης να έχει, σε τελευταία ανάλυση, θετική και εποικοδομητική επίδραση στη λειτουργία του πολιτεύματος. Αποκαλύπτοντας, στην περίπτωση αυτή, η λευκή ψήφος το βαθμό της νομιμοποίησης όχι πλέον των φορέων της κρατικής εξουσίας αλλά του ίδιου του πολιτεύματος, αναδεικνύει παράλληλα – εμμέσως πλην σαφώς – την αναγκαιότητα ριζικών θεσμικών και πολιτικών αναπροσαρμογών του, στην προοπτική ουσιαστικότερης – και άρα πειστικότερης – εφαρμογής της λαϊκής κυριαρχίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

❖ Δικαίωμα ψήφου των εκτός επικρατείας Ελλήνων εκλογέων

1. ποιοι από τους Έλληνες εκλογείς μπορούν να ψηφίζουν εκτός επικρατείας. (Άρθρο 1 παρ.1-2 και 4 της πρότασης)

Σύμφωνα με την προτεινόμενη ρύθμιση δικαίωμα να μετέχουν στην ψηφοφορία που διεξάγεται στην αλλοδαπή έχουν όλοι οι Έλληνες εκλογείς όσοι γνωρίζουν ή πιθανολογούν ότι κατά την ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας θα βρίσκονται έξω από την ελληνική επικράτεια.

Η προτεινόμενη ρύθμιση δε διακρίνει ανάμεσα στους λεγόμενους «μόνιμους κατοίκους του εξωτερικού» και σε εκλογείς που συμβαίνει να διαμένουν ή να βρίσκονται προσωρινά στην αλλοδαπή π.χ. για την εκτέλεση κάποιας υπηρεσίας όπως είναι οι διπλωματικοί ή στρατιωτικοί υπάλληλοι ή για σπουδές ή για ιατρική περίθαλψη ή για οποιονδήποτε άλλο λόγο ακόμη και για τουρισμό. Τούτο σημαίνει ότι η προτεινόμενη διάταξη δεν απευθύνεται μόνο στους μετανάστες: οποιοσδήποτε Έλληνας εκλογέας βρίσκεται έξω από την επικράτεια μπορεί να ασκήσει εκεί το εκλογικό του δικαίωμα, υπό τις διαδικαστικές προϋπόθεσης της προτεινόμενης ρύθμισης. Άλλωστε μια νομοθετικά καθιερωμένη διάκριση, ως προς το εκλογικό τους δικαίωμα, ανάμεσα στους «μόνιμους κατοίκους εξωτερικού» - δηλαδή κατά τεκμήριο στους μετανάστες – και στους λοιπούς εκλογείς που κατά την ημερομηνία διεξαγωγής των εκλογών τυχαίνει να βρίσκονται έξω από την επικράτεια, δύσκολα θα έβρισκε συνταγματικό έρεισμα εν όψει των αρχών της καθολικότητας και της ισότητας της ψήφου.

Οι περισσότερες από τις ξένες νομοθεσίες αναγνωρίζουν στους εκτός επικρατείας πολίτες των οικείων κρατών το δικαίωμα να μετέχουν στην ψηφοφορία για την ανάδειξη των νομοθετικών σωμάτων των χωρών τους χωρίς περαιτέρω διακρίσεις. Αυτό συμβαίνει με τη γερμανική, τη δανική, τη λουξεμβουργιανή, την ολλανδική, τη βρετανική, την πορτογαλική, την πολωνική, τη σουηδική νομοθεσία καθώς και με τη νομοθεσία των Η.Π.Α. Το

ίδιο συμβαίνει, με κάποιον περιορισμό και με τη βελγική και γαλλική νομοθεσία ως προς τη χορήγηση σε όλους τους Βέλγους και τους Γάλλους αντίστοιχα πολίτες που βρίσκονται στην αλλοδαπή του δικαιώματος να ψηφίζουν δια αντιπροσώπου.

2. προϋποθέσεις για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους εκτός επικρατείας εκλογείς. (Άρθρο 1 παρ.1 της πρότασης)

Για να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα οι εκτός επικρατείας εκλογείς πρέπει κατ' αρχήν να έχουν όλες τις ουσιαστικές και τυπικές προϋποθέσεις που απαιτούνται για να το ασκήσουν στην Ελλάδα. Πρέπει δηλαδή να είναι γραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους ενός δήμου ή κοινότητας, να έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν και να μην έχουν στερηθεί από αυτό σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία.

Η άλλη προϋπόθεση που απαιτείται σύμφωνα με την προτεινόμενη ρύθμιση είναι η εγγραφή σε ειδικούς εκλογικούς καταλόγους.

Οι εκλογείς που γνωρίζουν ότι κατά την ημερομηνία διεξαγωγής των εκλογών θα βρίσκονται έξω από την επικράτεια μπορούν, αλλά δεν υποχρεούνται, να δηλώσουν τον τόπο όπου επιθυμούν να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα. Η δήλωση αυτή πρέπει να γίνεται εγγράφως και να απευθύνεται στην ελληνική πρεσβευτική ή προξενική αρχή στην περιφέρεια της οποίας ο εκλογέας προτίθεται να ασκήσει το εκλογικό του δικαίωμα.

Από την ώρα που ένας εκλογέας υποβάλλει αίτηση εγγραφής στους «ειδικούς εκλογικούς καταλόγους εκτός επικρατείας εκλογέων» και μέχρι τη στιγμή που ολοκληρώνονται οι διαδικασίες ελέγχου, πραγματοποιείται η εγγραφή και αποστέλλονται οι ειδικοί εκλογικοί κατάλογοι στις εφορευτικές επιτροπές των οικείων εκλογικών τμημάτων κ.ο.κ. χρειάζεται οπωσδήποτε να μεσολαβήσει ένα αναγκαίο χρονικό διάστημα.

Μία ρύθμιση κατά την οποία οι ειδικοί εκλογικοί κατάλογοι εκτός επικρατείας εκλογέων θα έπρεπε να καταρτίζονται κάθε φορά εν όψει μιας συγκεκριμένης εκλογής, μετά την οποία θα έπαυαν να ισχύουν, κινδυνεύει να ματαιώσει, για ανυπέρβλητους τεχνικούς λόγους, τη συμμετοχή των εκτός επικρατείας εκλογέων σε εκλογές που προκηρύσσονται σχετικά αιφνίδια ή απλώς των οποίων η

διεξαγωγή προβλέπεται να γίνει σχετικά σύντομα. Άλλωστε η πρακτική ξένων νομοθεσιών υιοθετεί συχνά την παραπάνω λύση ή όταν δεν την υιοθετεί προβλέπει ότι η ημερομηνία διεξαγωγής των εκλογών είναι γνωστή αρκετό χρόνο πριν, ώστε να είναι εφικτή η έγκαιρη διεκπεραίωση όλων των αναγκαίων διαδικασιών.

❖ Η περίπτωση των ναυτικών.

Η προτεινόμενη ρύθμιση προβλέπει τη δυνατότητα των Ελλήνων ναυτικών που για οποιονδήποτε λόγο κατά την ημέρα των εκλογών βρίσκονται σε μια ξένη χώρα να ψηφίζουν εκεί. Η λύση που υιοθετείται είναι εκείνη που ισχύει και στην περίπτωση των ευρωεκλογών. Οι Έλληνες ναυτικοί, ανεξάρτητα από το είδος ή τη σημαία του πλοίου όπου υπηρετούν, εφόσον διαθέτουν τα απαραίτητα έγγραφα, ώστε να αποδεικνύεται ότι είναι εκλογείς και ναυτικοί, μπορούν χωρίς άλλη προϋπόθεση να ψηφίζουν σε οποιοδήποτε από τα εκτός επικρατείας εκλογικά τμήματα βρίσκονται κατά την ημέρα της εκεί διεξαγωγής της ψηφοφορίας.

Δεν προτείνεται η οργάνωση της ψηφοφορίας για τους ναυτικούς που βρίσκονται σε πλοία που εκτελούν δρομολόγια εντός Ελλάδος, δυνατότητα που θεσπίζουν διάφορες νομοθεσίες, αν και όχι ιδιαίτερα συχνά. Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία δε θεωρήθηκε σκόπιμο να περιληφθεί στην παρούσα πρόταση.

Ωστόσο, μετά από πρόταση του αρμόδιου Υπουργού, ψηφίστηκε ρύθμιση η οποία έλαβε τη μορφή προσθηκών δύο νέων παραγράφων στο Π.Δ. 265/89: η (νέα) παράγραφος 13 του άρθρου 27 του Π.Δ. 265/89 θεσπίζει τη δυνατότητα των ναυτικών που κατά την ημέρα της ψηφοφορίας για τις βουλευτικές εκλογές ή για τις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπηρετούν σε πλοίο το οποίο βρίσκεται σε λιμάνι άλλου δήμου ή κοινότητας από εκείνη στους εκλογικούς καταλόγους της οποίας είναι εγγεγραμμένοι, να ψηφίζουν εκεί που βρίσκεται το πλοίο τους. Οι ναυτικοί αυτοί ψηφίζουν σύμφωνα με όσα προβλέπονται για τους πολιτικούς υπαλλήλους και τους στρατιωτικούς, οι οποίοι ψηφίζουν όπου υπηρετούν και επιλέγουν μεταξύ των συνδυασμών της εκλογικής περιφέρειας όπου ψηφίζουν και όχι εκείνης στην οποία ανήκει ο καθένας τους. Η ψηφοφορία γίνεται με βάση ονομαστικές

καταστάσεις που συντάσσει ο πλοίαρχος και θεωρούν οι λιμενικές, αστυνομικές ή τελωνειακές αρχές του δήμου ή της κοινότητας όπου θα ψηφίσουν οι περιεχόμενοι στις καταστάσεις του πλοίου ναυτικοί. Η (νέα) παράγραφος 9 του άρθρου 75 του Π.Δ. 265/89 ρυθμίζει τα σχετικά με τη διεξαγωγή της παραπάνω ψηφοφορίας.

Με την οργάνωση της άσκησης του δικαιώματος τη ψήφου των ναυτολογημένων σε πλοία που βρίσκονται σε ελληνικά λιμάνια η ψηφοφορία καθίσταται πλέον και για αυτούς υποχρεωτική. Έτσι οι εγγεγραμμένοι είτε στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους είτε στις ονομαστικές καταστάσεις του άρθρου 75 υποχρεούνται να ψηφίσουν. Ενδέχεται ωστόσο στην πράξη και πάλι ορισμένοι τελικά να απέχουν. Η αποχή τους μόνο κατ' εξαίρεση θεωρείται δικαιολογημένη, όταν οφείλεται πρωταρχικά σε αιτίες άμεσα συνδεδεμένες με την προσωπική τους κατάσταση, ιδίως την υγεία τους, που εμποδίζουν κάθε μετακίνηση και οι οποίες πάντως πρέπει να τεκμηριώνονται από τα επίσημα έγγραφα του πλοίου. Σε κάθε άλλη περίπτωση είναι αδικαιολόγητη με όλες τις συνακόλουθες συνέπειες.

❖ Παράρτημα

1) Νομοθετική πρόταση

«Άσκηση του δικαιώματος ψήφου από τους εκτός επικρατείας Έλληνες και Ελληνίδες πολίτες.»

Άρθρο 1

Δικαίωμα ψήφου των εκτός επικρατείας Ελλήνων και Ελληνίδων πολιτών και προϋποθέσεις άσκησής του.

1. Έλληνες και Ελληνίδες πολίτες, που διαμένουν μόνιμα ή θα βρίσκονται κατά την ημέρα των εκλογών εκτός Ελλάδος, μπορούν να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα κατά τις γενικές εκλογές στο χώρο δικαιοδοσίας των ελληνικών πρεσβευτικών ή προξενικών αρχών των ξένων κρατών.
2. Σε περίπτωση που η νομοθεσία του κράτους στο οποίο διαμένουν ή θα βρίσκονται κατά την ημέρα των εκλογών

Έλληνες και Ελληνίδες απαγορεύει την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος στο χώρο δικαιοδοσίας των ελληνικών πρεσβευτικών ή προξενικών αρχών αυτού καθώς και σε περίπτωση που το εκλογικό τμήμα της πρεσβευτικής ή προξενικής αρχής στο οποίο ανήκουν κατά τις διατάξεις του νόμου αυτού έχει αριθμό εκλογέων κατώτερο των τριάντα(30), η ψηφοφορία των παραπάνω Ελλήνων και Ελληνίδων πολιτών γίνεται με επιστολική ψήφο, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 4 του νόμου αυτού. Οι λεπτομέρειες της εφαρμογής της παραγράφου αυτής ρυθμίζονται με κοινή απόφαση των Υπουργείων Εσωτερικών και Εξωτερικών.

3. Με εξαίρεση την περίπτωση της παραπάνω παραγράφου, η ψηφοφορία κατά τις διατάξεις του νόμου αυτού διεξάγονται ταυτόχρονα με τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας στην Ελλάδα. Οι λεπτομέρειες εφαρμογής της παραγράφου αυτής ορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών.

4. Για να μπορέσουν να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα σύμφωνα με το νόμο αυτό, οι εκλογείς της παραγράφου 1 πρέπει:

Α) να είναι γραμμένοι σε εκλογικό κατάλογο δήμου ή κοινότητας του ελληνικού κράτους.

Β) να είναι εφοδιασμένοι με εκλογικό βιβλιάριο

Γ) να έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν

Δ) να μην έχουν στερηθεί από αυτό σύμφωνα με το άρθρο 5 του Π.Δ. 265/89

Ε) να το δηλώσουν εγγράφως με δήλωση που απευθύνεται στην ελληνική πρεσβευτική ή προξενική αρχή της περιφέρειας στην οποία προτίθενται να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα. Η δήλωση αυτή ανακαλείται μέχρι την 5^η ημέρα πριν από την ημερομηνία διεξαγωγής των εκλογών.

Οι παραπάνω δηλώσεις αποστέλλονται στο Υπουργείο Εσωτερικών, το οποίο και καταρτίζει, με βάση αυτές τις δηλώσεις, τους ειδικούς καταλόγους εκλογέων εκτός επικρατείας. Οι κατάλογοι αυτοί θεωρούνται από τη Διεύθυνση Εκλογών του Υπουργείου Εσωτερικών και οι κατ' αυτών ενστάσεις εκδικάζονται από το Εφετείο Αθηνών. Το

περιεχόμενο, οι προθεσμίες και ο τρόπος υποβολής της υπεύθυνης δήλωσης, οι λεπτομέρειες σχετικά με την ανάκλησή της, τα στοιχεία των ειδικών εκλογικών καταλόγων, η δημοσίευσή τους, οι προθεσμίες και λοιπές προϋπόθεσης υποβολής ενστάσεων όπως και κάθε άλλη λεπτομέρεια σχετικά με την εφαρμογή του εδαφίου αυτού ορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών. Κατά τα λοιπά, ως προς τους καταλόγους αυτούς, εφαρμόζονται ανάλογα οι διατάξεις του Τμήματος Γ' «εκλογικοί κατάλογοι» του Π.Δ. 265/89.

5. Έλληνες ναυτικοί, που έχουν προϋπόθεση της παραγράφου 1 του άρθρου αυτού, μπορούν να ψηφίσουν κατά τις διατάξεις του νόμου αυτού και εάν δεν έχουν περιληφθεί στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους της προηγούμενης παραγράφου. Οι εκλογείς αυτοί ψηφίζουν με βάση το εκλογικό τους βιβλιάριο και το ναυτικό τους φυλλάδιο στο πλησιέστερο εκλογικό τμήμα της περιφέρειας της οικείας πρεσβείας ή προξενείου, καθ' υπέρβαση του αριθμού των εκλογέων που ορίζεται στην παράγραφο 2 του άρθρου 2 του νόμου αυτού. Για τους εκλογείς αυτούς γίνεται ειδική μνεία στο βιβλίο πρακτικών της εφορευτικής επιτροπής και στο πρωτόκολλο ψηφοφορίας. Σε περίπτωση που κάποιος ψηφίσει χωρίς να έχει το δικαίωμα αυτό, υπόκειται σε ποινικές και λοιπές κυρώσεις που προβλέπει η παράγραφος 5 του άρθρου 108 του Π.Δ. 265/89.

2) Η ισχύουσα ρύθμιση

Η προταθείσα τροπολογία

ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

Στο άρθρο 27 του Π.Δ. 265/89, προστίθεται παράγραφος 14 σύμφωνα με την οποία ρυθμίζεται ο τρόπος ψηφοφορίας των Ελλήνων ναυτικών, που υπηρετούν σε πλοίο με ελληνική σημαία και που θα ευρίσκονται την ημέρα των βουλευτικών εκλογών (Εθνικού και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου) σε ελληνικό

λιμάνι δήμου ή κοινότητας διαφορετικού από εκείνον στους εκλογικούς καταλόγους του οποίου είναι γραμμένοι. Με τη νέα αυτή διάταξη ικανοποιείται πάγιο πλάγιο αίτημα των ναυτικών μας που επί σειρά ετών συνεχώς προβάλλεται από τους φορείς που τους εκπροσωπούν, ήτοι την Πανελλήνια Ναυτική Ομοσπονδία και λοιπές ναυτικές οργανώσεις, αλλά και από το Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας.

Σχέδιο τροπολογίας

Στο άρθρο 27 του Π.Δ. 265/89, προστίθεται η παράγραφος 14, η οποία έχει ως εξής:

«14. Έλληνες ναυτικοί που υπηρετούν σε πλοία με ελληνική σημαία, εφόσον είναι γραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους δήμου ή κοινότητας του Κράτους και δεν έχουν στερηθεί του δικαιώματος του εκλέγειν, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 5 του παρόντος, αλλά που το πλοίο στο οποίο υπηρετούν προβλέπεται με βάση τα εγκεκριμένα δρομολόγια ή το πρόγραμμα κινήσεώς του κατά την ημέρα διενέργειας των εκλογών Εθνικού ή Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου να ευρίσκεται σε ελληνικό λιμάνι δήμου ή κοινότητας διαφορετικού από εκείνον στους εκλογικούς καταλόγους του οποίου είναι γραμμένοι, ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα στο δήμο ή στην κοινότητα στο οποίο υπάγεται το λιμάνι που θα ευρίσκεται το πλοίο στο οποίο υπηρετούν, σύμφωνα με όσα προβλέπονται για τους πολιτικούς δημοσίους υπαλλήλους και στρατιωτικούς γενικά, από τις διατάξεις του παρόντος. Οι σχετικές ονομαστικές καταστάσεις των εκλογέων αυτών, στις οποίες αναγράφονται υποχρεωτικά και ο δήμος ή η κοινότητα στον οποίο αυτοί θα ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα, συντάσσονται από τον πλοίαρχο του πλοίου που υπηρετούν, ο οποίος βεβαιώνει υπεύθυνα πάνω σε αυτές ότι αυτοί που περιλαμβάνονται στις καταστάσεις ανήκουν στη δύναμη του πληρώματος του πλοίου, η οποία δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερη από αυτήν που είχε το πλοίο την ημέρα προκήρυξης των εκλογών και θεωρούνται για το γνήσιο της υπογραφής και το αληθές του περιεχομένου τους, από τον προϊστάμενο της Λιμενικής και εν ελλείψει της

Αστυνομικής αρχής του δήμου ή της κοινότητας όπου ναυλοχεί το πλοίο. Οι καταστάσεις αυτές συντάσσονται σε πέντε έντυπα, από τα οποία τα τέσσερα, με συνημμένα τα εκλογικά βιβλιάρια, διαβιβάζονται μέσα στην προθεσμία που ορίζεται στην παράγραφο 8 του παρόντος άρθρου στον Πρόεδρο των Πρωτοδικών της οικείας εκλογικής περιφέρειας στην οποία θα ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα οι παραπάνω εκλογείς και ένα έντυπο στον οικείο νομάρχη. Οι ανωτέρω εκλογείς ψηφίζουν με βάση το εκλογικό βιβλιάριο και το ναυτικό τους φυλλάδιο.

Για τους εκλογείς αυτούς γίνεται ειδική μνεία στο βιβλίο πρακτικών της εφορευτικής επιτροπής και στο πρωτόκολλο ψηφοφορίας. Σε περίπτωση που κάποιος ψηφίσει χωρίς να έχει το δικαίωμα αυτό, υπόκειται στις ποινικές και λοιπές κυρώσεις που προβλέπει η παράγραφος 1 εδ.ζ' του άρθρου 110 του παρόντος. Κατά τα λοιπά εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου αυτού. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών και Εμπορικής Ναυτιλίας καθορίζεται κάθε αναγκαία λεπτομέρεια για την εκτέλεση των διατάξεων της παραγράφου αυτής.» Στο άρθρο 75 του Π.Δ. 265/89 προστίθεται η παράγραφος 9 η οποία έχει ως εξής:

«9. Οι Έλληνες ναυτικοί που υπηρετούν σε πλοίο με ελληνική σημαία και κατά την ημέρα Εθνικών εκλογών ή εκλογών Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ευρίσκονται ή καταπλέουν σε ελληνικό λιμάνι δήμου ή κοινότητας διαφορετικής από αυτής στην οποίας τους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους είναι γραμμένοι, ψηφίζουν σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζονται στην παράγραφο 8 του άρθρου αυτού.

Η ψηφοφορία γίνεται με ονομαστικές καταστάσεις όπως στην παρ.6 του άρθρου αυτού που συντάσσονται και υπογράφονται από τον πλοίαρχο του πλοίου στο οποίο υπηρετούν και θεωρούνται για το γνήσιο της υπογραφής του πλοιάρχου και το αληθές του περιεχομένου τους, από τον Προϊστάμενο της Λιμενικής ή Αστυνομικής ή Τελωνειακής Αρχής του δήμου ή της κοινότητας που ναυλοχεί το πλοίο. Οι καταστάσεις αυτές παραδίδονται απευθείας στον πρόεδρο της εφορευτικής επιτροπής του οικείου εκλογικού τμήματος με τον πλοίαρχο η

αξιοματικό του πλοίου. Κατά τα λοιπά εφαρμόζονται οι διατάξεις της παραγράφου 5 του άρθρου αυτού. Οι σχετικές με το θέμα λεπτομέρειες και οδηγίες ρυθμίζονται με κοινή απόφαση των Υπουργείων Εσωτερικών και Εμπορικής Ναυτιλίας.»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- *Το Σύνταγμα της Ελλάδας και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, υπό την επιμέλεια του Γ. Κασιμάτη, Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών – κείμενα Δημοσίου Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα
- *Κώστας Γ. Μαυριάς, Συνταγματικό Δίκαιο, τρίτη έκδοση κατά το αναθεωρημένο Σύνταγμα και τους εκτελεστικούς νόμους, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2004
- *Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Οργάνωση και λειτουργία του κράτους – παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Β΄, Ι΄ έκδοση, Αθήνα, 2004
- *Παπαδημητρίου Γιώργος, Το δικαίωμα της ψήφου: Η καρδιά του συστήματος των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1981
- *Μιχ. Ν. Πικραμένος, Αρχή της ελεύθερης και ανόθευτης εκδήλωσης της λαϊκής θέλησης, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993
- *Δρόσος Γιάννης, Το δικαίωμα ψήφου των εκτός επικρατείας Ελλήνων εκλογέων: η δυνατότητα μιας νομοθετικής ρύθμισης, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Κομοτηνή, 1998
- *Παπαδημητρίου Γιώργος, Το δικαίωμα ψήφου των εκτός επικρατείας πολιτών, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1980
- *Θανάσης Γ. Ξηρός, Το δικαίωμα της ψήφου των ναυτικών: η άσκησή του από τους ναυτολογημένους που βρίσκονται σε λιμάνια της ελληνικής επικρατείας, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992
- *Γιώργος Χ. Σωτηρέλης, Το δικαίωμα της λευκής ψήφου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1988

